

- 2 Катрій Ю. Перлини східних отців / Юліан Катрій. – Львів: Свічадо, 1998. – С. 92.
- 3 Життя у Христі: Моральна катехиза. – Львів: Свічадо, 2004. – № 35-49.
- 4 Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – это гуманізм: Сумерки богів / Жан Поль Сартр. – М.: Політиздат, 1989. – С. 323.
- 5 Мунье Э. Персоналізм. Краткое введение. К вопросу о личностном универсуме // Э. Мунье. Манифест персоналізма. ? М., 1999. – С. 499.

SUMMARY

Viacheslav Blikhar

UNDERSTANDING OF FREEDOM IS IN THE CONTEXT OF CHRISTIAN STUDIES

In the article the phenomenon of principle of freedom is probed in a context philosophical-religious intensity. Special attention applies understanding of freedom in christianity. There is an important value of the christian understanding of principle of freedom for forming of free personality and citizen.

Keywords: freedom, personality, christianity, state, society.

Василь Яременко,

кандидат історичних наук,

доцент Хмельницького національного університету

ШЕВЧЕНКОВА МОЛИТВА У БОГОСЛОВСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Досліджується місце молитви в житті й творчості Тараса Шевченка; показано, як його молитва корелює з християнським богослов'ям.

Ключові слова: Бог, Христос, молитва, християнство, богослов'я, текст.

Молитва – це словесне або безмовне (внутрішнє, подумки) звернення до Бога певного спрямування, а також канонізовані тексти таких звернень. Вони є в усіх релігіях. У християнстві молитовна практика найрозвиненіша, бо вона цілком заснована на попередній багатющій молитовній традиції, запозиченій з іудаїзму. Достатньо згадати знаменитий Псалтир, який став, зокрема в Україні, хлібом книжної науки і письменства. Релігієзнавці пояснюють, що в християнській релігії молитва є центральним елементом культу й розглядається як чеснота, вище якої стоїть лише любов, бо “молитва – чеснота особиста, а любов – всеосяжна”¹. А християнські катехізиси і молитовники відносять молитву до головних добрих діл людини². Вона ототожнюється з духовністю взагалі: “З богословської точки зору, молитва є вмістилищем всього духовного життя або самим духовним життям в рухові та дії”³. Тому великі поети, особливо причетні до християнської культури, у своїй творчості аж ніяк не могли оминати молитовного мотиву. Не є винят-

ком і Тарас Шевченко. Тим часом, у шевченкознавстві, при всій новітній увазі до релігійної складової у світогляді й творчій спадщині поета, ще немає узагальненого дослідження про місце і роль у ній молитви та її співвідношення з християнським богослов'ям.

Насамперед слід зазначити, що Тарас Шевченко у своєму повсякденному житті, як свідчать його листи, "Щоденник", а також спогади про нього, з дитячих літ широко молився. З цих джерел достеменно відомо, що він ще дитиною ходив із сестрами на богомільля до Лебединського монастиря, на прощу до Мотронинського монастиря⁴. Добре знав Псалтир, різні церковні молитви. У своїх повістях Шевченко, зокрема, згадує такі з них церковнослов'янською мовою: "Живий в помощи вышняго", "Господь просвещение мое, кого убоюся", "Не ревнуй лукавнующим", "Да воскреснет Бог"⁵. Хоч ми не знаємо, як часто він ставав на молитву і чи суворо дотримувався обрядових приватних і громадських молинь, але з певністю можемо сказати, що молився, як і належить християнинові, за потребою душі, а не "обрядовірко". Це доводить хоча б автобіографічний вірш "Мені тринадцятий минало", в якому з унікальною для світової літератури майстерністю передано молитовний стан підлітка, зіставний хіба що з релігійним екстазом дорослої людини. У поетичних текстах Шевченка слова "молитва", "молитися", "молебствіє" з їхніми похідними належать до найуживаніших – зтрапляються 142 рази. Із них прохально-наказова форма "молися" або "молись" – 35 разів⁶. А ще ж, як констатують дослідники, були синонімічні вислови: "Господа благати", "Бога благати". Слова "молитва" і "молитися" в різних формах "зустрічаємо в "Щоденнику" 19 разів, у листах – 25 разів, і навіть у передмові до нездійсненого видання "Кобзаря" – один раз⁷. З текстів бачимо, що молитву автор уважав повсякчасною, природною й необхідною складовою духовного життя людини, коли "від повноти серця уста промовляють" (Мт. 12:34): "А та вчилась / Та Богу молилась" ("Відьма"); "Блукав собі, молився Богу..." ("Не гріє сонце на чужині"); "Там би я спочив хоч мало, / Молившись Богу" ("Ой гляну я, подивлюся..."); "Було, роблю що, чи гуляю, / Чи Богу молюся" ("Було, роблю що, чи гуляю..."); "І я вже Богу не молюсь..." ("І станом гнучким, і красою..."); "Ще живуть, / І Богу моляться, і мруть..." ("Неофіти") тощо. При цьому, за церковними правилами, звертав увагу на дотримання молинь за часовою ознакою (вранішні, вечірні, принагідні): "Чи ти рано до схід сонця / Богу не молилась..." ("Розрита могила"). Однак ще важливішим, на його думку, була відповідна налаштованість на молитву. Не випадково в поезії "Буває, в неволі іноді згадаю", вкотре повертаючись до польсько-українського протистояння в минулому, Шевченко приглушено намагає на те, що його болюча візія-сон могла бути суб'єктивною та неадекватною, за допомогою вказівки: "...так і заснув, / Богу не молившись!". Та ще й уточнює: "Свинею заснувши, звичайне, такий / І сон приверзеться..." [т. 2, с. 255]. У Шевченкових текстах, відповідно до Христової науки з Нагірної проповіді (Мт. 6:5, 6), молитва є непоказушною: "І крадькома молилась..." ("Іржавець"); "Тихенько Богу помолюсь" ("І станом гнучким, і красою..."); "А я собі у бур'яні / Молюся Богу..." ("Мені тринадцятий минало...").

У християнстві вважається, що молитви, як звернення до Бога, поділяються на прохальні, подячні та славословні (прославлювальні), і саме прина-

лежні до першої групи і є передусім молитвами у власному сенсі цього слова. За нашими підрахунками, у Шевченкових поетичних текстах існують усі три названі форми, проте саме на прохальні молитви припадає близько 90 % такого матеріалу. Великий їхній діапазон, але з-поміж них немає прохань до-помоги в поганих намірах і вчинках (лжемолитов), бо як висловлювався Мішель Монтень, “той, хто просить допомоги Бога в гріховній справі, чинить так, як чинить карманник, звертаючись до правосуддя, або ті, хто згадує ім'я Боже, кривосвідчачи”⁹. Натомість є численні молитви за Україну. За неї мо-литься Богдан Хмельницький в епілозі до поеми “Великий льох”, Семен Па-лій у поемі “Чернець”, повсталий люд у “Гайдамаках”. Та й сам Шевченко в першому й останньому вірші із циклу “В казематі” просить своїх “соузників” любити Україну й молити за неї Господа навіть в “остатню тяжку минуту” [т. 2, с. 7, 18]. Такі молитви тоді освячували саме поняття “Україна” і ніби проти-ставлялися офіційно церковним, в яких просили за правителів та уряди. Не випрошування особистого блага у Господа, а молитва за ближнього – таке генеральне спрямування прохальних молитов у Шевченкових текстах, що якнайточніше визначає їхній христологічний зміст. Адже для справжнього християнина дуже важливою є “турбота про спасіння інших”, а цьому спри-яє насамперед молитва¹⁰. У цій якості вона належить до семи діл духовного милосердя. Подячні молитви Господеві “за благодать Його святу” посилає, “встаючи і лягаючи”, щаслива несподіваним материнством Марта в повісті “Наймичка” [т. 3, 82, 134]. Постійно творить молитви в цьому творі і її чоловік, чумака Яким [т. 3, с. 71, 75, 87]. Шевченкова сестра Ярина згадувала, що брат, вислухавши її слізну розповідь про “життя гіркеє” з уже колишнім чоловіком-пияком, “встав, подивився на небо, перехрестився та й сказав: “Слава тобі Господи! Молись сестро: і я вільний, і ти вільна...””¹¹.

А ідеальним зразком глибоко християнського молитовного славослав'я може бути текст із поезії “Н. Костомарову”, написаний у казематі: “Молюся! Господи, молюсь! / Хвалить тебе не перестану! / Що я ні з ким не поділю / Мою тюрму, мої кайдани!”. Такі молитви можна також згодом віднести за зовніш-ньою формою не до усних, а до внутрішніх, коли моляться більше серце, ніж уста¹². Є в Шевченка й вказівки на загальні молитви: “І все село за неї моли-лось” (“Княжна”); “До церкви молитись / Підуть люди” (“Не додому вночі йду-чи...”). Формують і молебні, які є молитовними богослужіннями з якоїсь наго-ди, приводу, потреби суспільного або приватного життя: “Бо грошей не стало / На молебствіє Варварі” (“Наймичка”); “Молебствіє архимандрит сам на горі править...” (“У неділеньку у святую”). Замовляє молебень за здоров'я госпо-даря і маленького сина наймичка Лукія в уже згаданій повісті [т. 3, с. 92].

Очевидно, що для Шевченка молитва як зв'язок з Богом була обов'язковим атрибутом духовного життя людини: молитися – як дихати. Тому в поемі “Неофіти” та поезії “У Бога за дверима лежала сокира...” у ньо-го моляться і язичники – римляни, кочові казахи. Із тексту цих творів, які до-повнюються й роздумами в “Щоденнику” від 15 липня 1857 р., впливає, що автор ближчими до християнства вважав казахів, які поклонялися одиноко-му дереву, а не сенаторів і патрициїв, які були ідолопоклонниками (“Перед Нероном, / Перед Юпітером новим, / Молились вчора...”), бо це суперечило відразу двом першим заповідям християнського декалогу.

Святий Єфрем Сирійський у “Подвижницьких настанових” повчав: “Перед тим, як читати або слухати, спочатку помолися Богові”¹³. Великий християнин Микола Гоголь теж закликав у “Правилах життя в мире”, щоб будь-яка справа починалася “завше духовною внутрішньою молитвою”¹⁴. Так було і в Шевченка. Наприклад, у листі до Б. Залеського 8 листопада 1856 р. він писав: “...а в продовженні зими обдумаю, взлелею, выношу, как мать младенца в своей утробе, эту бесконечную разнообразную тему, а весной, помолясь Богу, приступлю к исполнению” [т. 6, с. 142]. Йшлося про задуману серію картин “Пригача про блудного сына”. “Прочитав обычную молитву, принялся за дело” [т. 4, с. 33], – читаємо в повісті “Близнецы”. А в повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали”: “... помолившись Богу, принялся за работу” [т. 4, с. 294]. Саме, з молитвою Шевченко вирушав у свою життєву дорогу (“На путь молитву прочитал...” – у “Тризни”), нею й завершував цей шлях: “Та не скверними устами / Помолимось Богу, / та й рушимо тихесенько / В далеку дорогу...” (“Чи не покинуть нам, небого...”). “Так, 14 лютого 1861 року, за 12 днів до відходу у вічність рука Тараса Шевченка останній раз у своїх віршах написала слова “Бог” і “помолимось””¹⁵ – наголошує сучасний дослідник Б. Завадка.

У християнстві найголовніша двоєдина Заповідь Любові проявляється, засвідчується і в моліннях за інших людей як дітей одного Отця небесного. “За Н[адію] Д[митрівну] і вас і весь дом ваш молюся Господеві милосердному і благаю Його, щоб ви не забували” [т. 6, с. 49], – пише Шевченко 1 лютого 1848 р. із Орської фортеці до А. Лизогуба. Так само і в листах до А. Козачковського (14.05.1854) та М. Максимовича (4.01.1858) повідомляв, що щиро молиться за них та їхні родини [т. 6, с. 98, 191–192]. Просить молитися і за нього, зокрема княжну В. Репніну в листі від 29 лютого 1848 р.: “Молитесь, молитесь, молитва ваша угодна Богу. Она меня оградит от этого страшного безчувствия, которое уже начинает проникать в мою расслабленную душу” [т. 6, с. 51]. Поет стояв на тому, що молитва допомагає людині “нести хрест” [т. 6, с. 14, 49], тобто переборювати життєві біди і труднощі. Як представник традиційного християнства, вважав, що треба молитися і за померлих. “Як матимеш гулящий час, то піди в Сімонов монастир і за мене помолися Богу на могилі Гоголя за його праведную душу” [т. 6, с. 100], – просив свого приятеля О. Бодяньського у листі від 1 травня 1854 р.

За Шевченковими текстами можна виокремити кілька визначальних ознак, його розуміння християнської молитви. Передовсім це те, що вона, як і вся християнська мораль, є офірно-максималістською. “Может ли быть чище, возвышеннее, богоугоднее молитва, как молитва о душе нераскаявшегося грешника. Религия христианская, как нежная мать, не отвергает даже и преступных детей своих, за всех молится и всем прощает” [т. 5, с. 69], – сказано у “Щоденнику”. А в “Тризни”: “И за грехи... грехи его / Усердно Богу помолитесь” [т. 1, с. 216]. У формулі “найбажанішою є молитва за спасіння душі саме нерозкаяного грішника” якраз і концентрується суть Христового вчення про дієву, чинну любов до ближнього, що не скована накладеними кимось, у т. ч. і Церквою, винятками, застереженнями тощо. По-друге, поет стверджував, що молитва допомагає людині переборювати життєві трагедії. Саме молитвою зміцнює свій дух незрячий хлопчик Коля у повісті “Несчастный” [т. 3, с. 310].

“Молитва и ваши искренние письма более всего помогают мне нести крест” [т. 6, с. 49], – пише Шевченко княжній В. Репніній 28 лютого 1848 р. Тоді ж повідомляє, що пішов до заутрені, де після осмислення євангельських слів Христа “Приидите все труждающиеся и обремененные, и аз упокою вы”, говіння, перед причастям “так радостно, чисто молился, как может быть никогда прежде” [т. 6, с. 50]. У листі до А. Козачковського від 30 червня 1853 р. Шевченко вживає вислів “и молясь веруй разумно” [т. 6, с. 86]. Це нашттовує на думку, що могло бути й – “молися розумно”. “Розумну молитву” не слід плутати з “молитвою розуму”, на котру як вид молитви, вказав Никодим Світогорець Афонський, називаючи її напівмолитвою, на відміну від дійсної молитви серця¹⁶. Наведені уривки з листів свідчать, що Шевченко під розумною молитвою та вірою мав на увазі постійне взорування молільника на Христа в науку. У своїх повістях він показує й молитви перед трапезою. Вони зростають з народним побутом і автор не заперечує їх, але участь у них батюшок подає з легкою іронією [т. 3, с. 122; т. 4, с. 299, 307]. Шевченкова християнська молитва не передбачає очікування якоїсь “насолоти від молитви” чи своєрідного “торгування з Богом”. Про недопустимість такого корисливого ставлення до моління попереджає католицький душпастир і французький письменник, автор книги “Молитви” Мішель Куаст¹⁷. Християнська молитва в розумінні Шевченка – це таке звернення до Бога, яке потрібне передусім самій людині, бо вона, за словами святиителя Ігнатія (Брянчанінова), “усвояет человека Богу” і без неї людина відчужена від Бога, а молитвою наближається до Нього¹⁸. Такий зміст частково мають рядки “І не благай, бо пропаде / Молитва за Богом”, які є в обох редакціях Шевченкової поезії “Лічу в неволі дні і ночі” (1850 р.). Адже не богоборчий мотив невольника простежується в них, а вказівка на величезне значення в житті людини молитви. Це художній засіб піднесення ролі молитви на зонайвищий рівень за рахунок позірного протиставлення Господеві. А ще – найвиразніше художнє передання важкого стану людської душі, коли, як мовлено в першій редакції цього твору, “Нема навіть кругом тебе / Великого Бога!”. Прикметно, що останні слова в другій редакції автор вилучив, а цитовані вище залишив.

Також Шевченко вважав, що молитва належить до обов’язкових і чи не найважливіших складників освіти людини. “Принаймні навчитися хоч Богу помолитися” [т. 3, с. 125] – таку характерну фразу кидає в повісті “Наймичка” Лукія, коли її сина Марка прийомні батьки віддавали до початкової школи. Свій “Буквар” 1860 р. Тарас Шевченко наповнив молитвами не через офіційну й традиційну вимогу до подібних видань, а передовсім з переконання доконечності такого змісту і такої форми початкового освітнього процесу¹⁹. Крім окремих псалмів, молитов “Отче наш” і “Вірую”, які були і в інших підручниках, він помістив там покайну молитву великопостного богослужіння Єфрема Сирійського “Господи і Владико живота мого...”. Очевидно, це було здійснено з огляду на прикметні риси цієї молитви, на які вказує протопресвітер О. Шмеман: “У ній по-особливому перелічені всі негативні і позитивні елементи покайня і визначений, так би мовить, список наших особистих подвигів. Мета цих подвигів – передовсім вивільнення від якоїсь основної недуги, що спрямовує все наше життя і перешкоджає ступити на шлях навернення до Бога”. І далі відомий богослов детально характеризує ті недуги²⁰. Безсумнівно, поет дивився на християнську молитву як на засіб звільнення від таких духовних немощів.

С. Аверинцев звернув увагу, що слово “молитва” нині, після століть новоевропейської культури, сприймається надто легко – у настроєвому, сентиментальному, психологічному, пієтистському дусі, як “Andacht”, а за старо-завітною й середньовічною традицією, “молитва – духовне борництво “за други своя”, “духовна брань”, по-воїнському непохитне “держання” перед Лицем Бога, напруження теургічної сили”²¹. Саме таке “напруження теургічної сили” спостерігається у Шевченкових молитвах. Вони ніби повертають нас до першооснов у сенсі перенасиченості бажаннями змінити стан речей, але є цілком новітніми стосовно вказівки на засоби таких змін – за допомогою діяльної любові до ближнього, яка має виявлятися і в молитві²².

Молитва присутня і в Шевченка-художника. 19 лютого 1841 р. він повідомляє Г. Квітці-Основ'яненку, що “сього літа повинен намалювати для академії картину, як наша чорнобрива дівчина молиться Богу, лягаючи спати” [т. 6, с. 14]. Під кінець свого перебування в “незамкненій тюрмі” 1856 р. Шевченко створює низку сепій, серед яких твори виразно молитовного спрямування. Це насамперед “Благословіння дітей”, “Святий Себастьян” і “Молитва за небіжчиків”. На першому з цих малюнків жінка-мати ніби підносить Ісусові, котрий благословляє дітей, і своє дитинча в кошику, а сама не дивиться в той бік, перебуваючи в жертвовно-молитовній задумі. Сюжетом другого є розп’ятий на дереві за сповідування християнства колишній командир преторіанців при імператорах Діоклетіані та Максиміані Себастьян з піднятим догори обличчям, яке виражає молитовний екстаз, ніби дублюючи Христове: “Отче, відпusti їм, не знають бо, що роблять” (Лк. 23:34). “Прости Ти їм, бо не знають!..” – молиться й Шевченко Ян Гус на вогнищі. Численні митці-попередники, відповідно до переказів, зображували християнського мученика пронизаного стрілами, а Шевченко, цілком не випадково, обрав зовсім іншу композицію – топос розпинання і молитви. Натомість на третьому малюнку відбите релігійне повір’я казахів, яке сам художник захоплено назвав “безмовною поетичною молитвою” [т. 5, с. 70]²³.

Але й безмовну “молитву серця” генії красного письменства успішно артикулюють у слові. У російській літературі таким генієм був Михайло Лермонтов, який написав кілька поезій під назвою “Молитва”. Одна з них – “В минуту жизни трудную” – блискуче передає благодатний очисний вплив молитви на людську душу (цей вірш навіть вивчали в школах Російської імперії). Мабуть, саме за релігійно-молитовну спрямованість лермонтовської поезії її так любив Шевченко, називаючи автора “поетом нашим” у вірші “Мені здається, я не знаю...”. У своєму “Щоденнику” він зізнається (28.07.1857), що мимоволі прочитав однієї чарівної місячної ночі кілька разів поезію Лермонтова “Выхожу один я на дорогу...” “как лучшую молитву создателю этой невыразимой гармонии в своем бесконечном мироздании” [т. 5, с. 90]. Та ще більшим “молитвотворящим” поетом був сам Шевченко. “Псалми Давидові”, фрагменти “Тризни”, “Неофітів” та “Марії”, “Дівча любе, чорнобриве...”, “Світе ясний! Світе тихий!” – ці та інші Шевченкові тексти при глибокому прочитанні стають молитвами, хоч так і не титулюються. І їх важко вбгати в ту “молитву”, яку іменують літературним жанром, що є відгалуженням медитативної лірики. Ще важче це зробити з Шевченковим триптихом “Молитва” (травень 1860 р.), хоч він є прямим поетичним зверненням до Всевишнього. Надто близько Шевченкові твори стоять до Хрис-

тової науки, а отже, – і до богослов'я. Можна погодитися із дослідниками, які триптих називають “підсумковим синтезом духовних шукань поета”, “молитвою за все людство”, “вказівкою на осягнення своєрідного трьохступеневого шляху до Христової істини”²⁴. На наш погляд, у теологічному аспекті триптих у кожній своїй лексемі – це також яскрава ілюстрація бажаного сходження молитовної практики людини від особистісних прохань духовного змісту (“Мені ж... пошли”) до їх повного стирання вимолюванням повноцінного християнського братолюб'я: “А всім нам вкупі на землі...”. Цей твір є, послуговуючись висловом Томи Кемпійського, своєрідною “молитвою за любов Божу” зі словами: “Хочу любити Тебе більше за себе, а себе тільки ради Тебе і в Тобі любити всіх, що дійсно Тебе люблять, як велить той закон любові, що від Тебе походить”²⁵.

Корній Чуковський на початку своєї глибокої статті “Шевченко” (1911 р.), присвяченій І. Рєпіну, констатував: “Воистину Шевченко самый нежный и ласковый изо всех во всем мире поэтов”²⁶. А при подальшому аналізі з'ясував, що цей феномен пов'язаний із тим, що по суті поетичні тексти Шевченка є моліннями, передбачаючи навіть ситуацію “молитви людини перед людиною”²⁷. К. Чуковський пише про поета так: “Я бы сказал: это был гений молитвы [...]. И разве не в молитву, в мольбу, в славословие превращаются его столь частые послания к Щепкину, к Шафарыку и к другим [...]. Такая уж отдающаяся, льнувшая, готовая на славословие, на величание, на умиление была у него душа, и его переливчатый, журчащий стих как-будто был создан для тихой вечерней молитвы”²⁸. Доповнимо ці тонкі спостереження письменника тим, що й деякі прозові тексти українського генія також сприймаються як молитви. Наприклад, таким є його лист до своєї благодійниці А. І. Толстої від 9 січня 1857 р. Та й сам Шевченко, вкладаючи всю душу в свої творіння, називав їх молитвами. “Поможи / Молитву діяти до краю”, – просить поет свою музу (“Муза”) (тут варто звернути увагу на дієслово “діяти”). А Михешину в хвилини розпуки кидає фразу: “О!!! Коли б ти знав, якими словесами – молитвами для людей були повні мої груди. Потрощили груди, повикидали і пустили за вітром усі думи укупі з серцем...”²⁹. Отці Церкви Василій Великий та Йоан Златоуст розвивали положення про молитву в широкому розумінні слова, коли вона проявляється не так у словах, як у душевному стані та добротворчих справах людини³⁰. Саме таку широку молитву, як слушно зауважив К. Чуковський, і творив Шевченко своїм “Кобзарем”. Можна навести чимало прикладів того, як тексти цієї книги резонували в серцях читачів та слухачів саме через їхнє молитовне спрямування. Відомий унікальний факт, коли вони – власне у цій якості – врятували життя конкретної людини. Це – спогад волинського селянина Миколи Куделі про те, як у колимських таборах перед загрозою дикої розправи на лісопавалі від карних злочинців, він попросив мучителів “помолитися перед смертю молитвами з “Кобзаря”” і після дозволу почав читати поему “Сон”, а тоді “Кавказ”. Ефект, як згадує М. Куделя, був вражаючим: “Страшний, роз'ярілі обличчя ставали врівноваженими, спокійними, звіриний оскал був угамований. І донині бринять у вухах рішучі слова Дуги (ватажка. – В. Я.): ““Жіві, мужік, і молись! Тебя Шевченко спас””³¹.

Таким чином, хоч Шевченко і не писав богословських праць про місце і значення молитви в житті людини, його слово наворачало до такого розуміння і використання цієї категорії, якого вимагає Христова наука, особливо у її застосуванні до сучасного світу.

- 1 Релігієзнавчий словник / За ред. проф. А. Колодного і П. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – С. 200.
- 2 Див., наприклад: Божа наука, Катехизм / Під ред. А. Шептицького. – Хмельницький: Поділля, 1991. – С. 109.
- 3 Христианство: Энциклопедический словарь: В 3 т. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1995. – Т. 2: Л-С / Ред. кол.: С. Аверинцев (гл. ред.) и др. – С. 142.
- 4 Див.: Спогади про Тараса Шевченка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 24, 49.
- 5 Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 6 т. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1963. – Т. 3. – С. 71, 75, 87. Далі в тексті у квадратних дужках вказуватимуться том і сторінки цього видання.
- 6 Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка: У 4 т. – Едмонтон; Торонто, 2001. – Т. 2. – С. 1002–1005, 1010–1011; Т. 4. – С. 2783, 2785.
- 7 Завадка Б. Серце чистеє подай. Проблеми релігії у творчості Тараса Шевченка. – Львів: “ФЕНІКС Лтд”, МП “РАС”, 1993. – С. 19.
- 8 Христианство: Энциклопедический словарь... – Т. 2. – С. 142.
- 9 Монтень М. Проби. – К.: Дух і Літера, 2005. – Кн. 1. – С. 345.
- 10 Див.: Духовні поради Святих Отців, подвижників та діячів Православної церкви // Джерела. – Луцьк, 2000. – Вип. 1. – С. 157.
- 11 Спогади про Тараса Шевченка. – С. 58.
- 12 Див.: Катехізіс. – К.: Либідь, 1993. – С. 49.
- 13 Святий Єфрем Сирійський. Подвижницькі настанови. – Львів: Місіонер, 2001. – С. 211.
- 14 Див.: Гоголь Н. В. Выбранные места из переписи с друзьями. – М.: Советская Россия, 1990. – С. 376–377.
- 15 Завадка Б. Серце чистеє подай... – С. 18.
- 16 Див.: Інтерв'ю з отцем Олегом Ведмеденком // Джерела. – Луцьк, 2001. – Вип. 2. – С. 104.
- 17 Див.: Куаст М. Шлях до успіху. – Львів: Свічадо, 1994. – С. 208.
- 18 Азбука веры // <http://azbyka.ru/tserkov/duhovnaya_zhizn/molitva>.
- 19 Див.: Яременко В. І. “Добрі жнива колись-то будуть...” (Християнська напоеність Шевченкового “Букваря” // Слово і час. – 2004. – № 4. – С. 46–47.
- 20 Шмеман О., протопресвітер. Великий піст. – Львів: Свічадо, 2009. – С. 36.
- 21 Аверинцев С. Софія – Логос: Словник. – 2-ге вид. – К.: Дух і Літера, 2004. – С. 301–302.
- 22 Див.: Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава, 1994. – С. 80.
- 23 Див.: Яцюк В. Живопис – моя професія. Шевченкознавчі етюди. – К.: Радянський письменник, 1989. – С. 197–198.
- 24 Див.: Пахаренко В. Начерк Шевченкової етики. – Черкаси: Брама-Україна, 2007. – С. 202–203.
- 25 Кемпійський Т. Наслідування Христа. – Львів: Свічадо, 2001. – С. 122.
- 26 Чуковский К. Шевченко // Радуга. – 1989. – № 3. – С. 122.
- 27 Там же. – С. 123.
- 28 Там же. – С. 125.
- 29 Цит. за: Заславський І., Захаркін. Спогади Кесаря Білиловського // Київ-

ська старовина. – 2000. – № 3. – С. 120.

- 30 Скурат К. Е. Христианское учение о молитве и его значение в деле нравственного совершенствования // <http://azbyka.ru/tserkov/duhovnaya_zhizn/molitva/uchenie_o_molitve_03-all.shtml>.
- 31 Куделя М. Кобзар у моему житті: Автобіографічний нарис. – Луцьк: ІНЦІ-АЛ. – С. 61.

SUMMARY

Vasyl Yaremenko

SHEVCHENKO'S PRAYER IN THE ORTHODOX CONTEXT

This article deals with the place of prayer in Taras Shevchenko's life and works and the correlation of his prayer in Christian orthodoxy.

Key words: God, Christ, prayer, Christianity, orthodoxy, text.

Ігор Гудима,

кандидат філософських наук,

доцент Черкаського державного технологічного університету

УЯВЛЕННЯ ПРО ВИХІДНУ НОМОЛОГІЮ (ФУНДАМЕНТАЛЬНУ ЗАКОНОМІРНІСТЬ) СВІТОБУДОВИ ТА ТЕОЛОГІЧНА ДОКТРИНА ЧУДА

Розкривається сутність підходів сучасної православної, католицької та протестантської теології щодо “питання чуда” та відношення “чудо – закон”, аналізуються елементи традиційного вчення релігії про чудо, також як і спроби його нинішньої модернізації.

Ключові слова: Бог, чудо, теологія, закон природи.

Реалії секуляризованого світу, серед яких та поруч із якими існує християнська теологія, спонукають останню відповідати високим інтелектуальним орієнтирам нинішньої культури, набувати ознак переконливості, зрозумілості, незаперечливості та в цілому враховувати вимоги і норми здорового глузду. Однак, намагаючись відобразити дійсність, більше того, претендуючи на Істину, релігія та її ідеї виникають і функціонують в межах суб'єктивного та, відповідно, не можуть примусово коригуватися (як, наприклад, наукові гіпотези та теорії). Це неодмінно позначається і на теології як її рефлексивному викладі. Проте не тільки релігійний інтелектуал, але й будь-який звичайний віруючий воліє відшукати в повсякденності такі аргументи, які б беззаперечно вказували на те, що його віра не ілюзія, що вона відповідає найвищим вимо-